

Jadwiga Waniakowa
Kraków

O pewnych słowiańskich dialektalnych nazwach babki ‘Plantago’

W artykule tym analizuję jedynie wybrane słowiańskie gwarowe nazwy babki, które, jak mi się wydaje, charakteryzują się tą samą cechą, mianowicie mogą być uznane za kalki z łaciny lub języka niemieckiego¹. Wbrew pozorom, nazw takich jest bardzo dużo, a dialektolodzy nie zastanawiają się nad ich pochodzeniem, uważając je za rodzime.

Sprawę kalkowania nazw roślin omawiano w literaturze językoznawczej (a także botanicznej) wielokrotnie, por. np. Machek 1954, Buffa 1972, Spólnik 1990, Handke 1997a, 1997b, Wróbel 2004. Zwykle jednak chodziło o nazwy dawne, jak np. staroczeskie czy staropolskie, lub słowiańskie nazwy naukowe, które są bardzo często kalkami nazw Linneuszowych, a tym samym są dość dokładnymi odpowiednikami znaczeniowymi (etymologicznymi) nazw używanych w Europie (np. francuskich, niemieckich czy angielskich). Jeśli chodzi o nazwy gatunków babki, dobrym przykładem może być tu babka płesznik, *Plantago psyllium* L. W tym wypadku Linneusz posłużył się nazwą tradycyjną, notowaną już u Dioskorydesa (jako ψύλλιον) i Pliniusza Starszego (23/24–79 r.n.e.) (Genaust 2005: 514). Nazwa gatunkowa *psyllium* pochodzi od gr. ψύλλα ‘pchła’ i wynika ze skojarzenia licznych czarnych drobnych nasionek rośliny z pchłami (Machek 1954: 219, Genaust 2005: 514). Polska nazwa naukowa, jak widać, jest kalką nazwy łacińskiej. Nazwy staropolskie tego gatunku babki są kalkami łacińskich nazw przedlinneuszowskich, por. np. stpol. <*bleska*> [*błeška*] ‘*Plantago psyllium* L.’ u Stanki (1472) (Spólnik 1990: 10) od stpol. *błeška* // *płeška* ‘pchła’, derywat z sufiksem *-k-a* od *błexa* // *płexa* kontynuujących psł. **blъxa* ‘pchła’ (Boryś 2005, s. v. *pchła*). Podobnie kalkami są np. czes.

¹ Pomysł niniejszego artykułu powstał przy opracowywaniu słowiańskich nazw babki do referatu na konferencję etymologiczną w Lublanie w 2010 r., por. bibliografia: Waniakowa, w druku.

bleśnik u Presla (1846) (Machek 1954: 219) i ukr. gw. *blośne nasińe* (Makowiecki 1936: 280).

Podstawę materiałową niniejszego artykułu stanowi mapa nr 52: *Подорожник* (Plantago), autorstwa P. Hrycenki, zawarta w trzecim tomie z serii leksykalno-słowotwórczej *Ogólnosłowiańskiego atlasu językowego* pt. *Świat roślinny* (OLA 3). Prócz tego wykorzystuję nazwy Plantago, których nie ma w materiałach atlasowych (pewne słowiańskie nazwy gwarowe, historyczne i naukowe).

Na początek kilka uwag technicznych. W atlasie, na którego materiałach opierałam się głównie, nie ma rozróżnienia na poszczególne gatunki babki. Jest to rozwiązanie właściwe, bowiem najczęściej w danej gwarze określony gatunek jest nazywany w jakiś sposób nie dlatego, że taka jest jego nazwa, ale że akurat on właśnie (a nie inny) występuje w okolicy. Użytkownicy gwar rozróżniają resztą gatunki roślin tylko wtedy, gdy, po pierwsze, gatunki te współwystępują, po drugie, gdy są w jakiś sposób charakterystyczne (duże różnice w wyglądzie lub zastosowaniu). Omawiany przeze mnie tutaj materiał odnosi się ogólnie do babki oraz do jej dwu gatunków: *Plantago maior* L. i *Plantago lanceolata* L.

Zebrane nazwy zostały, dla łatwiejszej analizy, pogrupowane semantycznie z rozróżnieniem na gatunki w obrębie grup, tam gdzie jest to konieczne. Są to nazwy nawiązujące do właściwości babki jako lekarstwa gojącego rany, nazwy motywowane charakterystycznym wyglądem liści lub miejscem występowania rośliny.

Dla wielu postaci stosuję zbiorczo uogólnione zapisy morfonologiczne zgodnie z konwencją ustaloną dla *Ogólnosłowiańskiego atlasu językowego*². Dzięki tej skrótowej formie nie jest potrzebny opis budowy słowotwórczej ani morfologicznej. Jasna też staje się etymologia. Zapisów morfonologicznych nie podaję z zasady przy nazwach kilkuczłonowych. Zapisy form są zarówno w postaci fonetycznej, jak i ortograficznej, w zależności od metod stosowanych przez źródła.

Jeszcze kilka informacji o właściwościach i występowaniu babki. Istnieje wiele gatunków tej rośliny. W naszej strefie klimatycznej mamy do czynienia z kilkoma z nich. Babka zwyczajna (*Plantago maior* L.) jest byliną, o liściach szerokojajowatych, przez które przebiegają wzdłuż żyłki; liście są ułożone w rozetkę. Roślina ma długie, kłosowate kwiatostany. Jej właściwości lecznicze są szeroko znane od dawna (np. Podbielkowski, Sudnik-Wójcikowska 2003: 31-32). Od dawna stosowano jej liście do leczenia trudno gojących się ran, oparzeń, a szczególnie ukąszeń psa. Babka była lekiem na suchoty, krwotoki i bóle przewodu pokarmowego. Stosowano ją jako antidotum na trucizny. Sporadycznie w dawnych zielnikach wschodniosłowiańskich była zalecana jako roślina odwracająca złe wróżby i cza-

² Większość zapisów morfonologicznych pochodzi z atlasu, część jest mojego autorstwa (gdy formy nie figurują na atlasowej mapie lub gdy nie zgadzam się z rozwiązaniami przyjętymi na mapie).

ry (Chodurska 2003: 88-89). Drugi niezwykle popularny gatunek to babka lancetowata (*Plantago lanceolata* L.). Jest to bylina o krótkim kłęczu i lancetowatych liściach zebranych w rozetkę. Szypułka kwiatostanu dochodzi do 60 cm długości. Ma drobne białawe kwiaty zebrane w kłos. Rośnie na łąkach, przydrożach i nieużytkach (Podbielkowski, Sudnik-Wójcikowska 2003: 31-32). Od dawna jest cenną rośliną leczniczą. W dawnych zielnikach rekomenduje się ją jako antidotum na trucizny i środek zwalczający pasożyty w przewodzie pokarmowym. Zaleca się go także do okładów na obrzęki i wrzody (Chodurska 2003: 88-89).

Łacińska nazwa *plantāgo* pojawiła się po raz pierwszy u Pliniusza Starszego (23/24-79 r.n.e.). Nazwa jest utworzona za pomocą częstego w nazwach roślin sufiksu *-āgo* (por. np. *tussilāgo* ‘podbiał’) od łac. *planta* ‘podeszwa’, a właściwie ‘spód stopy’, pokrewnego do łac. *plānus* ‘płaski, położony poziomo’ i gr. *πλατύς* m. in. ‘płaski, szeroki’. Nazwa wiąże się nie tylko z płaskimi jajowatymi liśćmi babki zwyczajnej, ale także z faktem jej występowania na drogach, gdzie deptana jest stopami przechodniów (Genaust 2005: 491; Marzell 2000 III szp. 801).

Oto przegląd słowiańskich nazw gwarowych, które mają paralele pozasłowiańskie. Część z nich może być z dużym prawdopodobieństwem uznana za kalki.

1. Nazwy nawiązujące do właściwości gojenia ran

a) //Ĕtr-o-cěl-b, // > j (czes., słow.), Ĕ > ø (czes.): czes. gw. *jítrocel* z licznymi wariantami fonetycznymi, jak np. *troci:l* (OLA 3, m. 52) czy *kolocír* (Kosík 1941), które odnoszą się głównie do babki zwyczajnej, *Plantago maior*, podczas gdy do babki lancetowatej, *Plantago lanceolata*, odnosi się gwarowa czeska nazwa *jítrocel špičatý* (Kosík 1941), gdzie został wzięty pod uwagę wygląd liści rośliny; por. też stczes. *jietrocěl, jétrocěl* (XIV w.), słow. gw. *jítrocel*, również z licznymi odmiankami (por. Mareš 1957: 188, Buffa 1972). Stpol. [*jítrocel*] <*gytroczyel*> (Symb. 305) jest ewidentnym zapożyczeniem z czeskiego.

b) //Ĕtr-o-c=-in-ɔ, // > j (czes.): czes. gw. *jítroci:n* z wariantami (OLA 3, m. 52; Kosík 1941)³. W formie tej, jak widać, nastąpiła zmiana sufiksu.

Czes. *jietrocěl* i słow. *jatrocel* pochodzą ze starszego złożenia **jétrocěl̥b*. Istnieją dwa wytłumaczenia pierwszego członu. Część uczonych skłania się ku tezie, że chodzi o *játra* czyli ‘wątrobę’, (np. Jungmann i Machek)⁴, część natomiast uważa, że należy tu widzieć rdzeń czasownika **(j)ętriti* ‘incitare, ulcerare, jątrzyć’, stosownie do tego, że babka używana jest do gojenia ran (por. niżej) (Miklosich,

³ W tym miejscu pragnę podziękować prof. Januszowi Siatkowskiemu za sugestię w interpretacji morfonologicznej tejże nazwy.

⁴ Jednak *Plantago* służy przede wszystkim do leczenia ran, a nie wątroby, jak twierdzą źródła botaniczne.

Berneker, Gebauer i inni); drugi człon łączy się z czasownikiem *cěliti* ‘curare, mederi, leczyć’, por. przymiotnik *cělъ* ‘integer, sanus’ (Mareš 1957: 189). Inną tezę wysuwa F. V. Mareš (1957: 189-190), uważając, że między nazwami **jetrocělъ* i **skorocěl* (por. niżej) istnieje ścisły związek. Zakłada on istnienie przedhistorycznej formy **jědrocělъ* lub przynajmniej oboczność **jědrocělъ* // **jetrocělъ*, gdzie *jědro* ‘cito, prędko’ (wyraz występuje — według autora — w archaicznych zabytkach staro-cerkiewno-słowiańskich). Wydaje się, że obie etymologie, ta zakładająca zbieżność z **(j)ętriti* ‘jątrzyć’ i ta, łącząca się z **jědro* ‘prędko’, są jednakowo prawdopodobne⁵. Mniej realna wydaje się koncepcja łącząca pierwszy człon złożenia **jetrocělъ* z wątroba.

c) *ran-o-cěl-b*: czes. gw. *ranocel*; też jako nazwa babki lancetowatej, *Plantago lanceolata* (Kosík 1941), por. *ranocěl* u Jungmanna SČN (1835). Z czeskiego mamy pol. gw. *ranocel* (SSSL). Poza tym słow. gw. *ranocel* (Buffa 1972) i czes. gw. *ranocěl větší* (Kosík 1941) odnoszą się do babki zwyczajnej. Forma podstawowa to złożenie, w którym człon pierwszy — *rana* i drugi pochodny od *cěliti* nawiązują do zastosowania babki jako ziela, które goi rany (Mareš 1957: 189).

d) *ran-ъn-ik-ъ*: ukr. gw. *ran:yk* (w Rumunii) (OLA 3, m. 52), ukr. gw. *rannyk* (też jako nazwa dla babki lancetowatej oraz zwyczajnej; również w postaci *rajnyk*) (Makowiecki 1936, Pastusiak 2007); podobnie brus. gw. *pan’nyk* z Polesia (dla babki lancetowatej) (Bejlina 1968, Pastusiak 2007); por. też derywowany ukr. gw. *porannyk* jako nazwę babki lancetowatej (Makowiecki 1936).

Niem. *Wundkraut* (Marzell 2000 III szp. 830) można tu jedynie przytoczyć jako comparandum, nie jako źródło kalki, z uwagi na powszechnie znaną właściwość leczenia ran charakterystyczną dla tejże rośliny.

2. Nazwy nawiązujące do charakterystycznych cech liści

2.1. przypominających języki:

a) *//ęz-yč-bk-y, // > j* (czes.): czes. gw. *jazejčky* jako ogólna nazwa babki, bez rozróżnienia na gatunki (Kosík 1941). Dla babki lancetowatej notuje się: *//ęz-yč-bk-ъ, // > j* (czes., słow., ukr.): czes. gw. *jazyček* (Hladká 2000, Kosík 1941); słow. gw. *jazyček, jaziček* (Buffa 1972); ukr. gw. *jazyčok* (Makowiecki 1936, Pastusiak 2007); pol. gw. *jęczyczki* (SSSL; USK; Majewski SN); por. stpol. *jęczyczki* (w róż-

⁵ Sam Mareš uważa, że trudno rozstrzygnąć, którą z postaci należy uznać za pierwotną. Sądzi jednak, że byłaby to raczej forma **jědrocělъ*, bowiem w epoce, kiedy zniknął wyraz **jědro* ‘prędko’, stworzono zastępcze **skorocělъ* (podobnie, jak w tekstach staro-cerkiewno-słowiańskich **jědro* zostało zastąpione przez *skoro*; tam jednak, gdzie pozostało **jetrocělъ*, stawało się ono nieprzejrzyste i łatwo ulegało zmianie poprzez skojarzenia pojęciowe — bądź z ‘wątroba’ (*jětra*), bądź z ‘jątrzyć’ (*jętriti*) (por. Mareš 1957: 190).

nych zapisach) (Spólnik 1990: 10); czes. gw. *jazyčky* (Hladká 2000); słow. gw. *jazički* (Buffa 1972); ukr. gw. *jazyčky* (Makowiecki 1936, Pastusiak 2007); stąd forma derywowana: ukr. gw. *jazyčnyky* (Makowiecki 1936); też pol. gw. *języczki polne* (np. PZZ; Majewski SN); por. stpol. *języczki polne*, 1568 (Spólnik 1990: 10) oraz czes. gw. *jazyk* (Hladká 2000). Nazwy dla babki zwyczajnej: czes. gw. *jazyček, jazejček, jaze:ček* (Mareš 1957: 188; OLA 3, m. 52; Hladká 2000), głuź. *jazyčk* (Mareš 1957: 188), pol. gw., kasz. gw. *języczki* (S, t. 2: 91; OLA 3, m. 52; Majewski SN); czes. gw. *jazyčky, jyzzyčk'i* (OLA 3, m. 52; Hladká 2000).

Nazwy te można porównać z niem. *Tunge (Zunge)* ‘język’ (Marzell 2000 III szp. 808), jest jednak wątpliwe, by nazwa niemiecka była źródłem ewentualnej kalki, ponieważ skojarzenie kształtu liści babki z językami jest wyjątkowo oczywiste.

b) czes. gw. *jazyk beranní* (nazwa babki bez rozróżnienia na gatunki, Kosík 1941); nazwy dla babki lancetowatej: czes. gw. *beraní jazyk* (Machek 1954: 218, Mareš 1957: 188); czes. gw. *jazyk beranní* (Kosík 1941); słow. gw. *baraní jazyk* (Buffa 1972); pol. gw. *barankowy język* (FF 13); pol. gw. *baranie języki* (USK, Majewski SN); słoweń. gw. *ovčji jezík* (Karlin 1964).

Wszystkie nazwy typu *barani (owczy) język* są najprawdopodobniej kalkami jednej z dawnych łacińskich nazw babki lancetowatej, mianowicie *arnoglossa*; przytacza ją np. Marzell (2000 III szp. 805). Nazwa ta jest zapożyczeniem z greki, por. gr. *ἀρῆν* ‘baran, jagnię, owca’ i *γλῶσσα* ‘język’. Można tu przytoczyć też inną dawną łacińską nazwę rośliny: *lingua vervecina* ‘barani język’ oraz nazwy niemieckie typu *Weders Zung* (1518) (Widders-), *scafeszunga*, *schaffszunge* itd. ‘arnoglossa’ (Marzell l.c., szp. 822-823).

c) Nazwy dla babki lancetowatej: czes. gw. *psí jazyk* (Hladká 2000, Kosík 1941, por. też Machek 1954: 218); ukr. gw. *sobači jazyčky* (Makowiecki 1936, Pastusiak 2007); czes. gw. *psí jazyček* (Hladká 2000, Kosík 1941, por. też Machek 1954: 218); słow. gw. *psí jazyčok, psí jazyček, psy jazyček* (Buffa 1972) oraz dla babki zwyczajnej: czes. gw. *psi: jaze:ček, psej jazejček, psi: jazi:ček, psy: jazy:ček* (OLA 3, m. 52); słow. gw. *psi: jazi:ček* (OLA 3, m. 52; Hladká 2000); pol. gw., kasz. gw. *psie języczki* (S, t. 4: 264; OLA 3, m. 52; por. też poświadczenia Majewskiego SN ze staropolszczyzny); czes. gw. *ps'i jazyčky* (OLA 3, m. 52); słow. gw. *psí jazyk, psi: jazik, psí jazik* (Mareš 1957: 188; OLA 3; m. 52; Hladká 2000); kasz. gw. *psie języki* (S, t. 4: 264) i dłuź. *psowe język'i* (OLA 3, m. 52) wykazują duży zasięg terytorialny i obejmują kilka języków. Przedstawiają także duże zróżnicowanie formalne. Wydaje się, że z tych względów z dużym prawdopodobieństwem można je łączyć z dawną nazwą łacińską babki: *cynoglossum* (podaną np. przez Marzella 2000 III szp. 805), która jest złożeniem pochodzącym z greki, por. gr. *κυνόγλωσσον* ‘babka’ (nazwa poświadczona u Dioskorydesa (Genaust 2005: 195), por. gr. *κύων* ‘pies’ i *γλῶσσα* ‘język’. Por. też niem. *Hundetunge* (Marzell 2000 III szp. 808).

d) Do nazw dla babki lancetowatej, takich jak: słoweń. gw. *volčji jezík* (Barlè 1937; Karlin 1964) i czes. gw. *volský jazyk* (Kosík 1941), można dołączyć czes. gw. *olovený jazýček* (Hladká 2000; Kosík 1941), bowiem według Machka (1954: 218), jest to przekształcenie z **volový jazyk*; por. też nazwy dla babki zwyczajnej: czes. gw. *volskej jazík*, *volský jazyk* (OLA 3, m. 52; Hladká 2000). Tutaj można przytoczyć jako porównanie niem. *Ochsenszunge* (Marzell 2000 III szp. 822), bo niewykluczone, że są to kalki z języka niemieckiego.

e) Czes. gw. *husí jazýček* (Hladká 2000) i łuz. *husacy jazýčk* (por. głuż. *husa* ‘gęś’) (Lajnert 1954) to nazwy babki lancetowatej. Można tu przytoczyć niem. *Gänsezunge* (Marzell 2000 III szp. 808), ale do końca nie wiadomo, jaki wpływ na nazwę czeską i łużycką mogła mieć nazwa niemiecka.

2.2. przypominających uszy. W tej grupie występują nazwy dla babki zwyczajnej. Są to:

a) czes. gw. *myší ucho*: (Hladká 2000); czes. gw. *myší uši* (Hladká 2000). Tu warto przytoczyć niem. *Mäuseohr* (Marzell 2000 III szp. 823), być może pierwowzór nazw czeskich. Podobnie czes. gw. *miši: ouško* (OLA 3, m. 52; Hladká 2000) i czes. gw. *myší ouška* (Kosík 1941) należy porównać z niem. *Mausöhrle* (Marzell 2000 III szp. 823).

b) Inne nazwy to różnicowane formalnie gwarowe określenia czeskie: *sviní: ořo*, *sviní ucho* (OLA 3, m. 52; Hladká 2000; por. też Machek 1954: 218); *prasečí ucho* (Hladká 2000); *prasečí ouško* (Hladká 2000) i *sviní ouško* (Hladká 2000). Tu jako comparandum można przytoczyć niem. *Sauohr(en)* (Marzell 2000 III szp. 823).

c) Dla czes. gw. *zaječí ucho* (Hladká 2000) podstawą mogło być niem. *Hasenö[h]rle* (Marzell 2000 III szp. 823).

Trzeba tu jednak na koniec dodać, że gwarowe nazwy babki zwyczajnej, takie jak czes. gw. *vol'i: uřo*, *volí ucho* (OLA 3, m. 52; Hladká 2000; por. Tež Machek 1954: 218); słow. gw. *volové ucho* (Mareš 1957: 188, Hladká 2000); czes. gw. *volovo ucho* (Hladká 2000; por. Tež Machek 1954: 218); słow. gw. *volské ucho*, czes. gw. *volske: uřo*, *volské ucho* (Mareš 1957: 188; OLA 3, m. 52; Hladká 2000; Kosík 1941) nie mają pierwowzoru niemieckiego.

2.3. mających żyłki:

Dla babki lancetowatej mamy tu jedynie kilka nazw. Są to: *žil-bn-ik-č*: słoweń. gw. *žilnik*, *žilnjek* (Karlin 1964); *žil-j-ak-č*: słoweń. gw. *žiljak* (Karlin 1964); tu należy też zestawienie: czes. gw. *žilný list* (Hladká 2000).

Wszystkie inne nazwy są określeniami babki zwyczajnej. Oto one: *žil-j-ak-č*: słoweń. gw. *ži:ljak* (OLA 3, m. 52); *žil-ov-čk-č*: serb. gw. *žilovà:k* (OLA 3, m. 52);

žil₁-o-v₂QL₂k-č, $L_1 > v$ (serb.), $QL_2 > \underline{ɫ}$ (serb.): serb. gw. *živovlak*, *žilovlak*, *žilovlk* (OLA 3, m. 52); *žil-av-bn-ik-č*: serb. gw. *žilavnik* (w Rumunii) (OLA 3, m. 52); *žil-av-bc-b*: mac. gw. *žitavec*, *žitavac* (OLA 3, m. 52).

Powyższe nazwy można powiązać z dawną łacińską nazwą babki, mianowicie *polyneuron* (Marzell 2000 III szp. 826), która pochodzi z greki, por. πολύς ‘wiele’ i νεῦρον ‘żyła, ścięgno’. Może tu chodzić jedynie o paralelizm skojarzeniowy, ale nie można wykluczyć wpływu nazwy łacińskiej na określenia babki w tej grupie semantycznej.

Dalsze nazwy babki zwyczajnej są następujące: *pɛt-b=-o-žil-ɔk-y*: kasz. gw. *pięciożyłki* (RZ); *pɛt-b žil-ɔk-ov-ɔ*: pol. gw. *pięć żyłków* (Wierzbička 2002); *pɛt-b-žil-ɔk-ɔ*: kasz. gw. *pięćżyłek* (OLA 3, m. 52; Majewski SN: *pięczyłek*); *pɛt-b-žil-ɔk-a*: pol. gw., kasz. gw. *pięćżyłka* (OLA 3, m. 52; RZ; SSSL); *pɛt-b-žil-ɔk-y*: kasz. gw. *pięćżyłki* (S, t. 3: 207, t. 4: 274); *pɛt-b-žil-ɔk-ov-ɔ*: pol. gw. *pięćżyłków* (OLA 3, m. 52); kasz. gw. *pięćżyłowe liście* (S, t. 4: 274). Tu w szczególności należy przytoczyć jako możliwe pierwowzory niemieckie nazwy babki, typu: *Fünfadern-Kraut* (sic!), *Fiefaderblatt*; por. też franc. *Plantain à cinq nerfs* (Marzell 2000 III szp. 810, 825).

Z ukr. gw. *Semiżylnyk* (Makowiecki 1936) jest paralelne niem. *Sewenoderble-den* z Helgolandu. Forma niemiecka jest kalką gr. ἐπτάπλευρον (notowanego u Dioskorydesa), a raczej późnołac. *Septennerbia* (sic!) (Marzell 2000 III szp. 826), jednak wątpliwe, by miała ona związek z formą ukraińską.

3. Nazwa nawiązująca do wyglądu kwiatów

Kwiaty babki są niepozorne, tak więc mamy do czynienia tylko z jedną nazwą babki zwyczajnej, która ma odpowiednik w języku niemieckim, por. słow. gw. *myšī ocas* (Mareš 1957: 188). I, jako comparandum, niem. *Mäusschwanz* (Marzell 2000 III szp. 811).

4. Nazwy nawiązujące do miejsca występowania rośliny

4.0. Nazwy tego typu dominują w językach słowiańskich.

4.1. Dla babki bez rozróżnienia gatunków są to nazwy następujące:

a) *doṛž-ɔn-ik-ɔ*: ros. gw. *дорожник* (Annenkov 1876-1878); *po-doṛž-ɔn-ik-ɔ*: ros. gw. *подорожник* (Annenkov 1876-1878); ukr. gw. *podorožnyk* (Makowiecki 1936); brus. gw. *подорожник* (Chodurska 2003: 93); *pri-doṛž-ɔn-ik-ɔ*: ros. gw. *придорожник* (Annenkov 1876-1878);

b) *PRI-pɔt-ɔc-ɔ*, *PRI > tɣ* (słoweń.), *šk* (słoweń.): słoweń. gw. *trpotec*, *škrepotec*: (Barlè 1937);

c) ukr. gw. *пону́дник* (sic!) (Chodurska 2003: 93); *po-pɔt-ɔn-ik-ɔ*: nazwa *пону́тник* w odniesieniu do babki figuruje w najdawniejszych zielnikach wschod-

niosłowiańskich. Towarzyszy jej zwykle opis uwzględniający miejsce występowania, mianowicie: *ростет по нуми* (Chodurska 2003: 88-89); *pri-pot-ьn-ik-ъ*: miano *принутник*, również obecne w zielnikach, odnosi się także do różnych gatunków babki (Chodurska 2003: 92); *pot-ik-ъ*: brus. gw. *нутік* (Chodurska 2003: 93); *pot-ьn-ik-ъ*: ros. gw. *нутник* (Annenkov 1876-1878);

d) *na-pot-ьn-ik-ъ*: ukr. gw. *нанутник* (Chodurska 2003: 93); tutaj też należy słow. gw. *cestni zelina* (Buffa 1972); por. słow. *cesta* 'droga'.

4.2. Nazwy babki lancetowatej są w zasadzie identyczne z powyższymi. Oto one:

a) ukr. gw. *dorožnyk* (Makowiecki 1936, Pastusiak 2007); ukr. gw. *podorožnyk* (Makowiecki 1936); brus. gw., ukr. gw. *подорожник* (Polesie; Bejlina 1968, Pastusiak 2007); ukr. gw. *podorožnyk lancetuvatyj* (Makowiecki 1936), ukr. gw. *podorožnyk małyj* (Makowiecki 1936);

b) słoweń. gw. *pripotec*, słoweń. *trpotec* (Karlin 1964); tu należą też liczne słoweńskie zestawienia: *mali trpotec*, *suličastolistni trpotec*, *ozkolistni trpotec* i *špičasti trpotec* (Karlin 1964); poza tym: słoweń. gw. *ozki prpotek* (Barlè 1937, Karlin 1964); i łuż. *putnik dołhi* (Lajnert 1954); ukr. gw. *poputnyk* (Makowiecki 1936, Pastusiak 2007); nazwy *попутник меньшей* lub *попутник малый* w odniesieniu do babki lancetowatej figurują w najdawniejszych zielnikach wschodniosłowiańskich (Chodurska 2003: 88); słoweń. gw. *pripotnik* (Karlin 1964); brus. gw., ukr. gw. *принутник* (Pastusiak 2007); *тринутник*: (Polesie; Bejlina 1968); *pot-ьn-j-ak-ъ*: słoweń. gw. *potnjak* (Karlin 1964).

c) W tej grupie też plasuje się semantycznie chorw. gw. *špicvè:garič* (w Austrii) (OLA 3, m. 52) jako nazwa zapożyczona z niem. *Spitzwegerich*.

4.3. Podobnie ma się rzecz z nazwami babki z wyczejnej. Oto ich przegląd:

a) brus. gw., ros. gw. *darožn'ik*, ros. gw. *dorožn'ik* (OLA 3, m. 52); ukr. gw. *dorožnyk* (Makowiecki 1936); pol. gw. *podróżnik* (OLA 3, m. 52; SSSL, PZZ, USK, Majewski SN), przyswojone zapożyczenie z języków wschodniosłowiańskich; brus. gw. *padarožn'ik* z licznymi wariantami fonetycznymi (OLA 3, m. 52; Pastusiak 2007); ukr. gw. *padarožnyk* wraz z licznymi wariantami fonetycznymi (OLA 3, m. 52; Makowiecki 1936); ros. gw. *padarožn'ik* w różnych postaciach fonetycznych (OLA 3, m. 52); *po-dorž-ьn-ič-ьk-ъ*: ros. gw. *podorožn'ič'ek* (OLA 3, m. 52); *po-dorž-ьn-ic-a*: ros. gw. *podorožn'ica* i inne (OLA 3, m. 52); *po-dorž-ьn-j-ak-ъ*: ukr. gw. *podorožn'ak* (OLA 3, m. 52); *podъ-dorž-ьn-ik-ъ*: ros. gw. *pətdarožn'ik* (OLA 3, m. 52); brus. gw. *prъidarožn'ik* (OLA 3, m. 52); ukr. gw. *pridorožn'ik* w różnych postaciach fonetycznych (OLA 3, m. 52); ros. gw. *pr'idarožn'ik* w różnych postaciach fonetycznych (OLA 3, m. 52); *pri-dorž-ьn-ič-ь*: ros. gw. *pr'idarožn'ič* (OLA 3, m. 52); *na-dorž-ьn-ik-ъ*: ros. gw. *nədorožn'ik* (OLA 3, m. 52); *po-dorž-ьk-a*: ros. gw. *pədoroška* (OLA 3, m. 52);

b) //o-dorż-ьn-ik-ъ, // > w (ros.): ros. gw. *odarożn'ik* (OLA 3, m. 52); ros. gw. *wodorożn'ik*, *wadarożn'ik* (OLA 3, m. 52); *dorż-ьn-ъ*: ros. gw. *dorożnyj* [sic!] (OLA 3, m. 52); ros. gw. *dorożnyj l'istoč'ek* (OLA 3, m. 52); ros. gw. *dorożny l'istoč'k'i*, *dorożnyje l'istoč'k'i* (OLA 3, m. 52); ros. gw. *dorożnyj l'is* (OLA 3, m. 52); ros. gw. *podorożnoj (podorożnyj) l'is* (OLA 3, m. 52);

ros. gw. *puťik* (OLA 3, m. 52); *pqt-ьn-j-ak-ъ*: ros. gw. *putn'ak* (OLA 3, m. 52); *pqt-ьn-ik-ъ*: ros. gw. *putn'ik* (OLA 3, m. 52); łuż. *putnik wulki* (Lajnert 1954); ukr. gw. *naputnyk*: (Makowiecki 1936); *pqt-ьn-ič-ьk-ъ*: ros. gw. *puťn'ič'ok* (OLA 3, m. 52); ros. gw. *paputn'ik*, *poputn'ik* (OLA 3, m. 52); ukr. gw. *poputnyk* (Makowiecki 1936, Pastusiak 2007); nazwa *пoпытник большоу* jest notowana już w najstarszych zielnikach wschodniosłowiańskich. Występuje tam także nazwa *пoпытникова трава* (Chodurska 2003: 88); *сух-о-pqt-ьn-ik-ъ*: ros. gw. *сухорпутн'ик* (OLA 3, m. 52); *PRI-pqt-ъ*, *PRI > tʃ* (słoweń.): słoweń. gw. *tərpot*, *pərpó:t* (OLA 3, m. 52); *pri-pot-ъk-ъ*: słoweń. *pərpò:tk*, *pəRpó:tək* (OLA 3, m. 52);

c) *PRI-pqt-ьc-ь*, *PRI > tʃ* (słoweń.), *tra* (słoweń., chorw.), *kle* (słoweń.), *šk* (słoweń.): słoweń. gw. *tərpuc*, *tərpò:tc*, *təpu:təc* i inne postacie fonetyczne, chorw. gw. *trapù:tac* (OLA 3, m. 52); słoweń. gw. *klepoutec* (OLA 3, m. 52); słoweń. gw. *škərpotec* (OLA 3, m. 52); *po-pqt-ъk-ъ*: słoweń. gw. *popó:tek* (OLA 3, m. 52); *Pri-pqt-ьn-ik-ъ*, *P > t* (pol., brus., ros.), *T > st* (brus.), *s* (ros.): pol. gw. *tréputnik* (< brus.): OLA 3, m. 52; brus. gw. *tryputn'ik* i inne warianty fonetyczne (OLA 3, m. 52); ros. gw. *tr'iputn'ik* z licznymi wariantami fonetycznymi (OLA 3, m. 52); brus. gw. *pripusn'ik* (OLA 3, m. 52); ukr. gw. *pryputnyk*, *tryputnyk* (OLA 3, m. 52; Makowiecki 1936); ros. gw. *pr'iputn'ik* (OLA 3, m. 52); słoweń. gw. *porpu:ətnək* (OLA 3, m. 52); w dawnych zielnikach wschodniosłowiańskich figurują nazwy *бoльшой прыпутник* i *прыпутник великий* (Chodurska 2003: 88); *Pri-pqt-en-ь*, *P > t* (ukr.): ukr. gw. *tryputeń*: (Makowiecki 1936); *Pri-pqt-in-a*: *P > t* (ros.): ros. gw. *tr'ipućina* (OLA 3, m. 52);

d) *pqt-ьn-ič-ьn-ik-ъ*: ros. gw. *putn'isn'ik* (OLA 3, m. 52); ros. gw. *puć'isny l'istoč'k'i*, *puť'išny l'istoč'k'i* (OLA 3, m. 52); ros. gw. *putn'is'na łopuška* (OLA 3, m. 52); ros. gw. *putn'isn'a łopuga* (OLA 3, m. 52).

4.4. Nazwy związane z miejscem występowania odnoszą się do drogi (psł. **dorga*, **pqtъ*). Jako pierwowzór można uznać niemiecką nazwę *Wegerich* (*Weg* 'droga', *-erich* — sufiks jak w niemieckich imionach męskich typu *Hederich*), którą Marzell (przy okazji nazw dla *Plantago lanceolata*) tłumaczy w sposób następujący: „Der bloße Name allein dürfte meist für die for allem an und auf *Wegen* wachsende *Plantago maior* gelten” (Marzell 2000 III szp. 806). Za uznaniem nazw tego typu za kalki zdaje się przemawiać fakt, że pochodzą one od dwóch, a nawet trzech (słow. *cesta*) słowiańskich wyrazów, a pod względem semantycznym są identyczne. Poza tym znacznie różnią się pod względem formy, obejmując przy

tym wiele języków. Nie należy tu jednak wykluczać pewnej możliwości paralelizmu skojarzeniowego.

* * *

Z powyższego przeglądu wynika, że wiele słowiańskich gwarowych nazw babki, brzmiających rodzimo, wręcz swojsko, i sprawiających wrażenie autentycznie gwarowych, to jest powstałych na gruncie dialektalnym, w istocie ma rodowód obcy, dawny, nawet starożytny, często skomplikowany, jeśli chodzi o wędrówkę po Europie. Znamienne, że dialektolodzy słowiańscy nie poświęcali temu zagadnieniu uwagi, bowiem nie zajmowali się ich pochodzeniem, nawet jeśli niektórzy z nich czasem wskazywali, że są stare i poświadczone w dawnych zielnikach. Najczęściej jednak uznawano je za wytwory użytkowników gwary, nie interesując się ich faktyczną proweniencją.

Wydaje się, że owe skalkowane nazwy gwarowe kontynuują nazwy dawne w poszczególnych językach słowiańskich. Dokładne sprawdzenie tej hipotezy wymagałoby żmudnych, a nie zawsze możliwych z powodu niedostatków materiałowych, badań historycznojęzykowych na gruncie każdego z języków. Można powiedzieć jedynie, że z kontynuowaniem skalkowanych nazw mamy do czynienia w polszczyźnie. Zagadnieniem tym zajmują się między innymi w książce poświęconej polskiemu gwarowym nazwom roślin na tle słowiańskim, którą obecnie przygotowuję.

Wybrana bibliografia

- Аппенков 1876-1878: Аппенковъ Н. И., *Ботаническій словарь* [...], Санкт-Петербургъ.
- Bejlińska 1968: Бейлина Д. А., *Материалы для полесского ботанического словаря*, [w:] *Лексика Полесья. Материалы для полесского диалектного словаря*, red. Н. И. Толстой, Москва.
- Barlè J., 1937, *Prinosi slovenskim nazivima bilja*, cz. 2, „Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena”, knj. 31/1.
- Boryś W., 2005, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków.
- Buffa F., 1972, *Vznik a vývin slovenskej botanickej nomenklatúry. K histórii slovenského odborného slovníka*, Bratislava.
- Chodurska H., 2003, *Ze studiów nad fitonimami rękopiśmiennych zielników wschodniosłowiańskich XVII-XVIII wieku*, Kraków.
- FF 2006, *Flora i fitonimy na pograniczu polsko-ukraińskim*, red. F. Czyżewski, D. Urban, Lublin.
- Genoust H., 2005, *Etymologisches Wörterbuch der botanischen Pflanzennamen*, Dritte, vollständig überarbeitete und erweiterte Ausgabe, Hamburg.
- Handke K., 1997a, *Łacińska terminologia a polskie słownictwo botaniczne*, [w:] tejsze, *Rozważania i analizy językoznawcze*, Warszawa. [przedruk z: *Polono-Slavica Varso-*

- viensia: *Słowiańsko-niestłowiańskie kontakty językowe*, red. J. Siatkowski, I. Doliński, Warszawa 1992].
- Handke K., 1997b, *Polskie nazewnictwo botaniczne oczami językoznawcy*, [w:] tejże, *Rozważania i analizy językoznawcze*, Warszawa. [Przedruk z: *Historia*, t. 4, Warszawa 1993, s. 11-23].
- Hladká Z., 2000, *Přenesená pojmenování rostlin v českých dialektech. K sémantickému tvoření lexikálních jednotek v nářečích*, Brno.
- Jungmann SČN: Jungmann J., *Slovník česko-německý*, d. 1-5, Praha 1835-1839 (wyd. II, Praha 1989-1990).
- Karłowicz J., 1900-1911, *Słownik gwar polskich*, t. 1-6, Kraków.
- Karlin M., 1964, *Slovenska imena naših zdravilnih rastlin*, Ljubljana.
- Kosík V., 1941, *Slovník lidových názvů rostlin*, Praha.
- Lajnert J., 1954, *Rostlinske mjena serbske, němske, řaćanske radowane po prirodnom systemie*, Berlin.
- Machek V., 1954, *Česká a slovenská jména rostlin*, Praha.
- Majewski SN — Majewski E., *Słownik nazwisk zoologicznych i botanicznych polskich* [...], t. 1-2, Warszawa 1889-1894.
- Makowiecki S., 1936, *Słownik botaniczny łacińsko-mańoruski*, Kraków.
- Mareš F. V., 1957, *Jitrocel — skorocel* 'plantago, babka', „Język Polski”, r. 37, z. 3.
- Marzell H., 2000, *Wörterbuch der deutschen Pflanzennamen*, t. 1-5, Lizenzausgabe Parkland Verlag, Fotomechanischer Nachdruck der Erstausgabe 1943-1958, Köln.
- OLA 3 — *Общеславянский лингвистический атлас*, Серия лексико-словообразовательная, вып. 3: *Растительный мир*, ред. А. И. Подлужный, А. А. Кривицкий, Л. П. Кунцевич, Минск 2000.
- Pastusiak K., 2007, *Pogranicze polsko-białorusko-ukraińskie w świetle danych językowych i etnograficznych na podstawie nazw roślin*, Warszawa.
- Podbielkowski Z., Sudnik-Wójcikowska B., 2003, *Słownik roślin użytkowych*, wyd. 7, poprawione i uzupełnione, Warszawa.
- PZZ 1956, Kwaśniewska J., Skulimowski J., Tumiłowicz H., *Poradnik zbieracza ziół*, Warszawa.
- RZ 2002, Grochola-Szczepanek H., *Rzeczowniki złożone w gwarach polskich*, Kraków.
- S — Sychta B., *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej*, t. 1-7, Wrocław 1967-1976.
- Spólnik A., 1990, *Nazwy polskich roślin do XVIII wieku*, „Prace Komisji Językoznawstwa PAN w Krakowie”, nr 58.
- SSSL — Indeks do *Słownika stereotypów i symboli ludowych*, t. 2: *Rośliny* (nieopublikowany wydruk udostępniony mi uprzejmie przez prof. Annę Tyrpę za zgodą prof. Jerzego Bartmińskiego).
- Symb. — Rostafiński J., *Symbola ad historiam naturalem medii aevi* [...], t. 1-2, Cracoviae MCM.
- USK 1995, *Układ słów kluczowych dla bazy danych o źródłach etnograficznych (kultura ludowa Karpat polskich)*, red. Cz. Robotycki, Kraków.

- Waniakowa J., [w druku], *Słowiańskie nazwy roślin w świetle badań etymologicznych (na wybranych przykładach)*, [w:] *Praslovanska dialektizacija v luči etimoloških raziskav. Ob stoti obletnici rojstva akad. Franceta Bezlaja*, Ljubljana.
- Wierzbicka A., 2002, *Zestawienia w nazwach roślin (na materiale gwar kujawskich)*, [w:] *Dialektologia jako dziedzina językoznawstwa i przedmiot dydaktyki. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Karolowi Dejniewi*, red. S. Gala, Łódź.
- Wróbel H., 2004, *Związki staroczesko-staropolskie w terminologii botanicznej*, Kraków [przedruk z: „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Katowicach, Prace Katedry Języka Polskiego II”, 1962].

Summary

About certain Slavic dialectal names of plantain ‘Plantago’

The article deals with some Slavic dialectal names of plantain ‘Plantago’ which can be assumed as calques from Latin or German. Their Slavic forms seem to be native therefore dialectologists often find them as authentically dialectal words without checking their attestations in the past and doing comparative studies. However, these names have a rich history and a long tradition. They often appear in a number of Slavic languages. They sometimes have a different etymology in various Slavic dialects but they have the same semantic motivation.